

ZÁPADOČESKÁ
UNIVERZITA
V PLZNI

Fakulta filozofická
Katedra antropologie

**SPOLOČENSKÝ VÝZNAM ŽUVANIA
KÁTU V JEMENE**

Autoreferát k disertační práci

Autor/ka: Mgr. Veronika Kramářková

Školitel/ka: Mgr. Daniel Křížek, Ph.D.

Plzeň 2016

Oponenti disertační práce

.....

.....

Obhajoba disertační práce proběhne na Katedře antropologie
Filozofické fakulty ZČU (den, hodina):

.....

Disertační práce a oponentské posudky budou veřejně přístupné
na sekretariátu Katedry antropologie FF ZČU po dobu čtrnácti
dnů před konáním obhajoby.

Úvod

Fenomén žuvania kátu v Jemene je zvyk, ktorý je prítomný v miestnej spoločnosti po viac ako šesť storočí. Jemenčania sa každý deň popoludní stretávajú na pár hodín, aby si pri žuvaní lístkov kátu porozprávali sa o svojich problémoch a aktuálnych udalostiach, či len tak sa porozprávali o novinkách či o známych. Látky katinón a katín, ktoré sú obsiahnuté v lístkoch kátu, majú podobné účinky ako amfetamín; ich konzumentovi navodzujú pocit ostražitosti a bdelosti, dodávajú mu silu a dostávajú ho do stavu psychickej pohody a relaxácie. Toto všetko zaručuje, že medzi účastníkmi posedenia prúdi konverzácia plynulo a rýchlo, prehlbujú sa medzi nimi pocity priateľstva a spolupatričnosti a vrcholom je dosiahnutie stavu, kedy má konzument pocit, že nachádza riešenia na všetky svoje problémy.

Šesťsto rokov je pomerne dlhá doba, za ktorú jemenská spoločnosť prekonala rad zmien, avšak ani jedna z nich sa výraznejšie konzumácie kátu nedotkla, a to napriek príležitostným snahám panovníkov tento časovo náročný zvyk obmedziť či vykoreniť. Práve naopak, kát sa stal neoddeliteľnou súčasťou života Jemenčanov, pričom s plynutím dejín jeho žuvanie dostávalo pre svojich konzumentov rôzny význam. Vo svojej práci sa venujem súčasnému postaveniu žuvania kátu v jemenskej spoločnosti a skúmam, aké funkcie majú kátové posedenia v dnešnej dobe, ktorá je pre Jemenčanov obdobím nepokojov, chudoby a humanitárnej krízy. Zároveň čitateľovi sprostredkovávam aj samotný priebeh mužského a ženského posedenia a rituál, ktorý je spojený s prípravou na kátové popoludnie.

Zatiaľ čo v českom ani slovenskom jazyku nebola publikovaná žiadna odborná štúdia, ktorá by sa kátu venovala, situácia v zahraničí je podstatne iná. Posledné etnografické výskumy boli vykonané pred tridsiatimi rokmi a preto je nevyhnutné ich závery prehodnotiť vzhľadom na aktuálny politický, ekonomický a spoločenský vývoj krajiny.

Cieľ práce

Hlavným cieľom dizertačnej práce je na základe analýzy dostupnej literatúry a vlastného terénneho výskumu priniesť nové poznatky o spoločenskom význame žuvania kátu v Jemene a to jednak v kontexte súčasnej ekonomickej situácie či politického diania ako aj v kontexte celkovej transformácie spoločnosti, ktorá sa uskutočnila na prelome 20. a 21. storočia (do roku 2016). Práca sa usiluje o nový prístup, v rámci ktorého bude zohľadnený nielen význam žuvania kátu pre terajšiu jemenskú spoločnosť, ale i kritika tohto zvyku v posledných rokoch poukazujúca predovšetkým na jeho závažné ekonomické a zdravotné dopady.

V rámci terénneho výskumu som zbierala dáta k nasledujúcim výskumným otázkam:

1. Aký je priebeh a charakteristiky kátového posedenia (hostiteľského/každodenného, mužského/ženského)? Aké sú medzi nimi rozdiely?
2. Ako sa v kátovom posedení prejavuje spoločenská hierarchia účastníkov?

3. Líši sa forma a priebeh kátových posedení, ak sa konajú v čase pôstneho mesiaca ramadán? Ak áno, tak ako?
4. Aké postoje a interpretácie náboženských autorít sa uplatňujú v miestnom diskurze?
5. Aká je rola a spoločenský význam kátových posedení pre súčasnú jemenskú spoločnosť?
6. Akú úlohu má kát v jemenskej ekonomike a politike?
7. Aké problémy (zdravotné, ekonomické, spoločenské) pestovanie a konzumácia kátu spôsobuje jednotlivcom a spoločnosti ako celku?
8. Aký je vplyv súčasnej ekonomickej situácie jemenských rodín na zvyk žuvania kátu?

Metódy výskumu

Pre účely prípadovej štúdie som si zvolila komunitu v starej časti hlavného mesta San‘á‘ a to z niekoľkých dôvodov. Tým hlavným bola existencia kontaktov s miestnymi obyvateľmi, ktoré som nadviazala počas svojho prvého pobytu v krajine v auguste 2012. Stará San‘á‘ bola zároveň v relatívne nestabilnom Jemene najbezpečnejším miestom pre výskum a ľudia tam majú na seba bližšie väzby než v nových častiach mesta. Toto úzke prepojenie mi umožnilo ľahšie sa dostať na jednotlivé posedenia a získať informácie o hositeľských kátových posedeniach, ktoré sú tam prítomné vo vyššej koncentrácii. Samotný terénny výskum sa uskutočnil v lete 2013 (jún – august) a v zime 2014 (január – február) využitím kvalitatívnych metód.

Základnou metódou, ktorú som používala, bolo zúčastnené a nezúčastnené pozorovanie. Počas výskumu som navštívila niekoľko desiatok kátových posedení, na ktorých som kát spolu s účastníkmi žuvala, aby som lepšie vedela popísať účinky kátu a zachytiť pocity jeho užívateľov. Aktívna participácia na kátových posedeniach mi zároveň pomohla k získaniu dôvery respondentov a budovaniu pocitu spolupatričnosti v rámci skupiny. Navyše sa moja pozícia ako ženy – výskumníčky ukázala byť výhodnou. Žena – cudzinka má v Jemene status akéhosi „tretieho pohlavia“, čo znamená, že sa na rozdiel od Jemenčaniek môže väčšinou zúčastňovať i mužského spoločenského života. Mužskí respondenti ma navyše vždy sprevádzali na posedenia i trhy, dbali na moje pohodlie a bezpečnosť a snažili sa mi všetko potrebné vysvetliť. Ako žena som mala potom prístup i na ženské kátové posedenia, na ktoré by sa mužskí výskumníci nedostali.

V začiatkoch výskumu bol mojím najdôležitejším informátorom Husajn Sabanah - *šajch* (starosta) jednej zo štvrtí starej San‘á’. Ďalej som pri získavaní informátorov použila metódu snowball sampling, ktorá sa i kvôli charakteru kátových posedení javila byť tou najvhodnejšou. Výhodou bolo v tomto prípade predovšetkým to, že s výnimkou 2 – 4 stálych účastníkov sú žuvajúci na posedeniach málokedy tí istí, každý deň sa na posedeniach objavil aj nový účastník, s ktorým bol vykonaný rozhovor. Táto fluktuácia účastníkov je typická hlavne pre každodenné mužské posedenia, tie ženské bývajú viac uzavretejšie a účastníčky sú stálejšie.

Týmto spôsobom som počas výskumu uskutočnila 40 rôznych rozhovorov, z toho 34 v pološtruktúrovanej forme, 6 v neštruktúrovanej. 33 respondentov bolo mužov, zvyšných 7 boli ženy. Nižší počet žien vo výskume bol daný tým, že dve kľúčové informátorky sa v čase výskumu pre svoj zdravotný stav kátových posedení nezúčastňovali (jedna bola krátko po pôrode a druhá mala vážne zdravotné problémy). Vek respondentov sa pohyboval v rozmedzí od 20 do 65 rokov. Rozhovory prebiehali v arabčine a v angličtine a boli zapisované do denníka, keďže nie všetci prítomní sa na posedeniach cítili pohodlne, keď boli nahrávaní. To bolo dané i tým, že každý deň sa na posedení zúčastňovali noví účastníci, ktorí voči mne nemali vytvorenú dôveru ako tí, s ktorými som bola v kontakte dlhší čas. Nahrávanie sa ukázalo byť neefektívne i kvôli tomu, že v rámci skupiny prebiehalo počas posedenia i niekoľko rozhovorov naraz, čo spôsobilo prelínanie viacerých hlasov. Do zápisníka som si zapisovala aj postrehy z priebehu posedenia a pokiaľ sa v ten deň udialo niečo dôležité, zhrnula som to s odstupom večer do elektronických poznámok, ktoré som doplnila o svoje pozorovania. Okrem posedení som navštívila i kátové polia v blízkosti San‘á‘, kde mi bol vysvetlený spôsob pestovania kátu, vyskúšala som si na nich i samotný zber kátu a sledovala, ako sa prepraví prostredníctvom distribučných miest až na trh k lokálnemu spotrebiteľovi. Rovnako som pomáhala pri varení obeda v jednej z rodín, kde som sa zoznámila so základnými jemenskými jedlami, ktorých požitie má človeka pripraviť na žuvanie kátu. V júli 2013 som potom navštívila konferenciu zameranú na problémy spojené s užívaním kátu (*The First Conference on the Dangers and*

Harms of Qat), aby som si vypočula i názory miestnych odborníkov na túto problematiku. Toto časové obdobie (polovica júna až polovica júla 2013) bolo dôležité aj z toho hľadiska, že mi umožnilo preskúmanie kátových posedení aj počas pôstneho mesiaca *ramadán*, kedy je zakázané počas dňa čokoľvek konzumovať a kátové posedenia sa tak odohrávali až po západe slnka.

Jemen som plánovala navštíviť ešte aspoň dvakrát, v období jún – júl 2014 a na dva mesiace v roku 2015, aby som získala viac informácií k ženským kátovým posedeniam a k hositeľským posedeniam. Od leta 2014 sa však začala bezpečnostná situácia v Jemene rýchlo zhoršovať po tom, ako rebeli z kmeňa al-Húthí obsadili hlavné mesto San‘á‘ a zvrhli prezidenta Hádiho. Ich následný vojenský postup do južných provincií Jemenu vyprovokoval Saudskú Arábiu k leteckému bombardovaniu ich pozícií v Jemene, v dôsledku čoho bolo zatvorené aj letisko v hlavnom meste. Keďže táto situácia mi bránila do Jemenu vycestovať, potrebné informácie som sa snažila získať prostredníctvom dotazníkového prieskumu a rozhovorov cez Skype. Toto však bolo značne skomplikované kvôli prebiehajúcej občianskej vojne a leteckým útokom, kedy Jemen zostával pravidelne i na niekoľko dní odrezaný od mobilných sietí či elektrického prúdu. V prípade, že spojenie a elektrina funguje, je to len na veľmi krátku dobu (1 – 2 hodiny), ktorá rodine postačuje len na rýchle dobitie mobilných zariadení. Keď nadviazanie hovoru cez Skype nebolo z dôvodu veľmi zlej kvality prenosu možné, informácie som získavala prostredníctvom komunikácie cez sociálne siete.

Obsah práce

Pri písaní práce som vychádzala z mnohých odborných monografií, článkov a štúdií ako aj z terénneho výskumu, ktorý som absolvovala v rokoch 2013 a 2014.

Prvú časť práce tvorí text, v ktorom sa predstavuje kát a jeho žuvanie a účinky v priebehu histórie ako aj jeho politický a ekonomický význam. Tieto kapitoly sú vytvorené predovšetkým na základe analýzy primárnej a sekundárnej literatúry, avšak zároveň sú doplnené aj o vybrané zistenia z terénneho výskumu.

Druhá časť práce je naopak prevažne postavená na dátach z terénneho výskum a zaoberá sa prípravou na posedenie, jeho priebehom, rozdielmi medzi mužským a ženských posedením a ich funkciami. Vzhľadom na to, že zlá bezpečnostná situácia mi znemožnila nazbierať dostatok dát k niektorým bodom výskumu, doplnila som praktickú časť o poznatky zo starších etnografických prác, ktoré vznikli na prelome 70. a 80. rokov. Ich platnosť som následne overila pomocou internetovej komunikácie s niektorými respondentmi a uviedla ďalšie zistené informácie.

Po úvodných kapitolách, v ktorých podrobnejšie analyzujem stav skúmanej problematiky, metodiku a ciele práce, nasleduje kapitola, v ktorej v krátkosti uvádzam základné informácie o Jemenskej arabskej republike, konkrétne stručnú charakteristiku jej prírodných celkov a súčasnej politickej a ekonomickej situácie v krajine. Zatiaľ čo špecifiká prírodných celkov a ich klíma vysvetľujú geografickú distribúciu kátu, informácie o aktuálnom stave krajiny slúžia ako kontext pre pochopenie významu kátových posedení v súčasnosti.

Piata kapitola sa zameriava na históriu žuvania kátu v Jemene. Analyzuje rôzne teórie pôvodu kátu a stručne sprostredkováva prvé jemenské zmienky o káte ako aj o popisoch prvých skúseností s kátom v prípade európskych cestovateľov a vedcov.

Ďalšia kapitola sa venuje fyzickým a psychickým účinkom kátu, skúma otázku závislosti a charakterizuje najdôležitejšie negatívne dopady kátu na ľudské zdravie.

S účinkami kátu potom bezprostredne súvisí siedma kapitola, ktorá sa venuje žuvaniu kátu v kontexte islamskej právnej vedy. Pri posudzovaní jeho legality sa musia náboženský učenci a právnici vyrovnat' s otázkou, či sú vplyvy kátu na myseľ a telo konzumenta naozaj také veľké, aby sa dal kvalifikovať ako intoxikant a teda ako vec podľa islamského práva zakázaná.

Ekonomická prosperita a s ňou súvisiaci rozvoj krajiny, ktorú Jemen zažil v polovici 70. rokov, viedli k prudkému nárastu spotreby kátu, ktorý bol dovtedy kvôli svojej vysokej cene konzumovaný skôr v menšom rozsahu. Kát sa v tomto období etabloval ako najvýnosnejšia ekonomická plodina, ktorou zostáva aj v súčasnosti.

Ôsma kapitola sa tak sústreďuje jednak na ekonomický význam kátu, na ktorý sa často zabúda, ako aj na jeho politický význam, keďže ako lukratívna a široko konzumovaná plodina sa stala i nástrojom politickej kontroly.

Deviata kapitola charakterizuje cestu, ktorou sa dostáva kát z poľa až ku konzumentovi. Najprv predstavuje spôsob pestovania kátu, environmentálne problémy, ktoré sú s ním spojené a proces zberu. Potom sa text zameriava na distribúciu kátu do miest predaja a na úpravu do balíčkov, ktorou musí kát

ešte predtým prejsť, aby jeho estetický výzor motivoval zákazníka ku kúpe. Či si zákazník kát kúpi alebo nie, najviac závisí od jeho kvality a ceny, ktoré sú ovplyvnené faktormi charakterizovanými v závere tejto kapitoly.

Desiata kapitola sa venuje výhradne kátovému posedeniu. Informácie sú poskytované aj o miestach posedenia i priebehu prípravy, ktorá je veľmi dôležitá, keďže je kľúčom k intenzívnejšiemu prežívaniu pozitívnych účinkov kátu. Na základe terénneho výskumu sú ďalej charakterizované jednotlivé typy posedenia, ich účastníci, účel ako aj nové prvky, ktoré sa stali súčasťou posedení za posledné roky. Na záver sú jednotlivé posedenia porovnané, poskytujú tak syntetické informácie o ich jednotlivých podobnostiach a odlišnostiach medzi nimi.

Posledná kapitola poskytuje členenie a charakteristiku jednotlivých funkcií kátového posedenia, ktoré sú výsledkom staršej tradície i posledných politických, spoločenských a ekonomických zmien v uplynulých rokoch.

V záverečnej časti práce sú komparované poznatky zo starších prác s výsledkami terénneho výskumu, pričom výsledky sú interpretované v kontexte transformácie, ktorú krajina prekonala za uplynulé štvrt'oročie. Samotný záver následne uvádza zhodnotenie významu žuvania kátu pre súčasnú jemenskú spoločnosť.

Výsledky výskumu

Kátové posedenia sú neoddeliteľnou súčasťou spoločenského života Jemenčanov. Je to zároveň rituál, na ktorý sa každý účastník musí dobre pripraviť. Príprava na posedenie začína už v predobedných hodinách, kedy si účastník zájde na

špecializovaný trh, kde si nakúpi kát, ktorý si musí na posedenie priniesť. Kát chodievajú kupovať takmer výlučne muži, keďže je pohoršujúce, aby si žena išla kupovať kát na trh sama (i keď sa, samozrejme, môžu objaviť výnimky). Preto pre svoje manželky alebo matky zaobstarávajú kát ich mužskí príbuzní, prípadne im dajú časť zo svojho balíčku. Základom pre žuvanie kátu je výdatný obed (*ghadá'*). Jeho zloženie sa odvíja od vlastností kátu, ktoré sú mu pripisované, teda že znižuje teplotu tela a zároveň ho odvodňuje. Jedlo, ktoré užívateľ pred žuvaním kátu zje, tak musí obsahovať potraviny, ktoré tieto negatívne účinky kátu istým spôsobom zneutralizujú. Z tohto dôvodu jemenský obed predstavujú sýte a korenisté jedlá. Príprava na posedenie môže zahŕňať aj dopoludňajšiu prechádzku po meste či okolí. Ďalšou dopoludňajšou aktivitou môže byť návšteva kúpeľov (*hammám*), väčšinou si ho Jemenčania doprajú v piatok či v iný deň voľna. Kúpeľ a prechádzka, rovnako ako sýta korenistá strava, má slúžiť na zohriatie tela, čo má ešte viac pozitívny účinok kátu.

V starej San'á' mávajú majitelia na žuvanie kátu vyhradené dva priestory. *Díwán* sa nachádza v prízemí alebo v jednom z nižších poschodí domu a je vybavený kobercom, nízkymi matracmi a hranatými opornými vankúšmi nazývanými *matká'*. Na najvyššom poschodí sa potom nachádza *mafradž*, odkiaľ má účastník vďaka veľkým a nízko umiestneným oknám počas posedenia-výhľad na okolie. *Mafradž* býva na rozdiel od *díwánu* väčší, viac honosnejší a jeho vybavenie je drahšie a pohodlnejšie. Aj z tohto dôvodu býva využívaný hlavne vo štvrtok a v piatok či na hositeľské kátové posedenia, kedy sa žuvania zúčastňuje viac ľudí.

Vzhľadom na to, že jemenská spoločnosť je veľmi konzervatívna, žujú muži a ženy oddelene. Počas výskumu som v tomto bode zaznamenala výnimku len v podobe žuvania manželských párov, ktoré počas posedenia riešili otázky chodu domácnosti či výchovy detí.

Mužské posedenia

Mužské kátové posedenie (*madžlis al-qát, maqjal*) sa delí na dva základné typy: každodenný a hostiteľský. Každodenné kátové posedenie je otvorenou akciou, na ktorú nie je potrebné mať konkrétne pozvanie. Počas neho sa tak môžu stretnúť ľudia rôzneho postavenia, spravidla však bývajú účastníci z tých istých spoločenských vrstiev či rovnakého zamestnania. Posedenie začína spravila okolo druhej hodiny a končí pred večernou modlitbou (*salát al-maghrib*). Na každodenné posedenie si každý účastník nosí svoj vlastný kát. Naproti tomu hostiteľské posedenie sa koná z dôvodu zvláštnych spoločenských príležitostí. Tými môžu byť jednak udalosti veselé – ako sú zásnuby, svadba či narodenie dieťaťa, ale aj príležitosti smutné – napr. keď ochorie alebo zomrie nejaký rodinný príslušník. Ide o udalosť uzavretú a preto je potrebné mať na ňu pozvanie. Hostiteľské sa volá preto, lebo na túto udalosť kát zaobstaráva svojim hosťom hostiteľ posedenia. Platí to však iba v prípade veselých príležitostí, pri smutnej udalosti nosia hosťom kát ich hostia. Čas žuvania kátu je veľmi pohyblivý a závisí od udalosti, pri ktorej sa posedenie koná. V prípade veselých udalostí sa zvyčajne predlžuje až do neskorých večerných hodín.

Čo sa týka účasti, počet prítomných na každodennom kátovom posedení sa líši. V bežných pracovných dňoch to býva spravidla okolo 5 - 10 ľudí, cez víkend býva účastníkov viac, málokedy ale prekračuje 20 ľudí. Naopak, viac ako 20 hostí býva prítomných na posedeniach pri zvláštnych príležitostiach ako sú zásnuby, obriezka či pohreb. V prípade svadby toto číslo môže byť aj okolo 100 účastníkov, pričom v rurálnych oblastiach a v prípade bohatých mestských rodín to môže byť ešte viac. V prípade, že sa koná svadba v starom meste, časť oslavy prebieha i vonku na ulici a kátové posedenie je rozdelené do viacerých miestností domu. Celkovo sa na oslavách spojených so svadbou zúčastní aj viac ako 300 ľudí, väčšina z nich však len zagratuluje ženichovi a potom odíde.

Ženské kátové posedenia

Stretnutia s kamarátkami boli súčasťou ženského spoločenského života už od nepamäti. Tie sa konali z dôvodu významných spoločenských príležitostí ako zásnuby, svadba či narodenie dieťaťa. V súčasnosti sa však bežne konajú aj mimo týchto udalostí, pričom mestské ženy sa stretávajú častejšie než tie na vidieku, keďže nemajú toľko pracovných povinností, ako ich rovesníčky z dedín. V San‘á’ sa toto posedenie označuje menom *tafrita*, ktorého pôvod môže pochádzať zo slovesa *farrata* – plytvať niečím, v tomto prípade časom.

Kát až donedávna nebol súčasťou týchto posedení a i v súčasnosti by sme v Jemene narazili na *tafrity*, kde sa kát nevyskytuje. To je jeden z najväčších rozdielov oproti mužskému *maqjalu*, kde kát predstavuje základný element posedenia. Žuvanie kátu je pre ženy len vedľajší prvok, ktorý

iba dopĺňa p vodn  súčasť *tafrity* a to pitie kávy, čaju a *qišru* (nápoj zo šupiek kávy a korenín), jedenie sladkostí či orieškov a fajčenie vodnej fajky *mad 'a*.

Posedenie tohto typu za ina, podobne ako u muŹov, v popoludňajších hodinách pribliŹne od tretej a trvá do siedmej hodiny večer, kedy sa z mešity ozve volanie na ve ern  modlitbu (*salát al-maghrib*). Samotn  Źuvanie k tu vŹak za ina aŹ po štvrtej hodine, aŹ po vypit  kávy a zjeden  zákuskov, ktor  hostiteľka pripravila. Ani objem skonzumovan ho k tu nie je veľk ; o jeden balíček sa delia väčšinou dve aŹ tri Źeny.

Socioekonomick  zmeny v 70. a 80. rokoch vŹak mali za následok rozŹirenie nového typu Źensk ho posedenia a to typu *maqjal*, ktor  nesie podobn  črty ako tradi n  posedenie muŹsk . Tu predstavuje z kladn  element posedenia, je vŹak stále doplnen  o d' lšie prvky, ako sú sladkosti a rôzne nápoje. Źuje sa aj v čŹi objem, účastníčka si nos  svoj vlastn  k t Źtandardn ho objemu jedného balíčku. V čŹina účastníčok sú mlad  vydat  Źeny rovnakého veku, ktor  pochádzajú z toho istého prostredia. Na rozdiel od *tafrity* tak ide o úzke, uzatvoren  posedenie, na ktorom sa stretávajú kolegyně, spoluŹia ky, či pracujúce kamarátky z rovnakej ekonomickej, spoločenskej a vzdelanostnej triedy. Len veľmi zriedka sa do tohto okruhu dostane Źena z inej vrstvy. Kvôli tomu, Źe účastníčky sú častokrát zamestnan , za ina posedenie aŹ podvečer po piatej hodine, prípadne aŹ po večeri a kon i okolo deviatej aŹ desiatej hodine v noci.

Hierarchia účastníkov na posedení

Podľa starších etnografických štúdií (Gerholm 1977, Schopen 1978, Weir 1985) sa do kátových posedení premieta spoločenský rád a hierarchia účastníkov. Na mužských kátových posedeniach sa odzrkadľuje vo forme rozdelenia konkrétnych miest v *díwáne* a v *mafradži*; miesto, ktoré má najlepšiu výhľad a nachádza sa najďalej od dverí a vyzutých topánok, prináleží žuvajúcemu s najvyšším spoločenským statusom v miestnosti (schéma 1.: miesto A). Od neho smerom ku dverám sa potom spoločenský status znižuje (schéma 1.: miesto B-G), v minulosti zastávali najnižšie miesta sluhovia účastníkov.

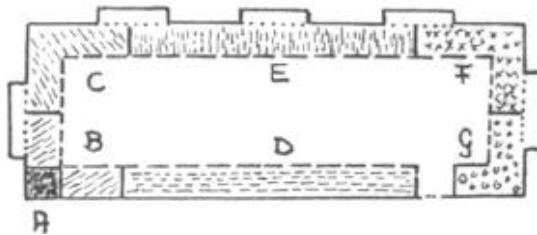

Schéma 1. Hierarchické rozloženie účastníkov kátového posedenia v *mafradži* podľa Schopena (Schopen 1978, s.131).

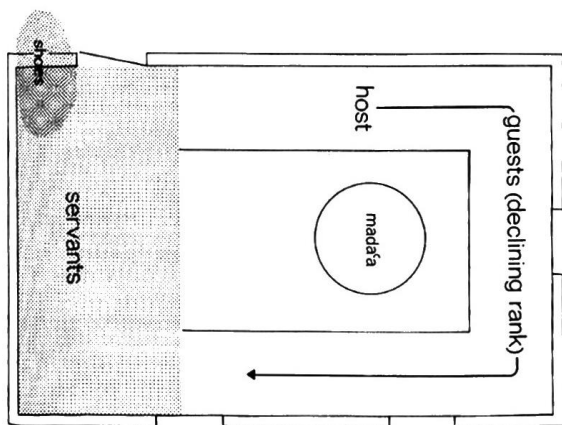

Schéma 2: Hierarchické rozloženie účastníkov kátového posedenia v mafradži podľa Gerholma (Gerholm 1977, s. 181).

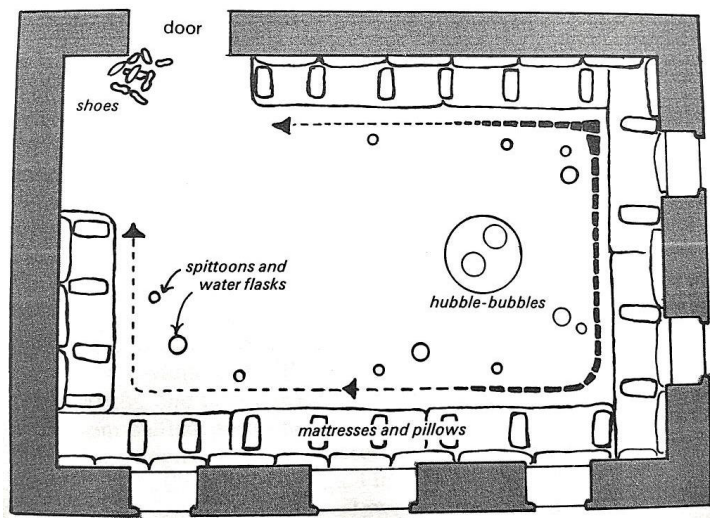

Schéma 3: Hierarchické rozloženie účastníkov kátového posedenia v mafradži podľa Weir (Weir 1985, s. 131).

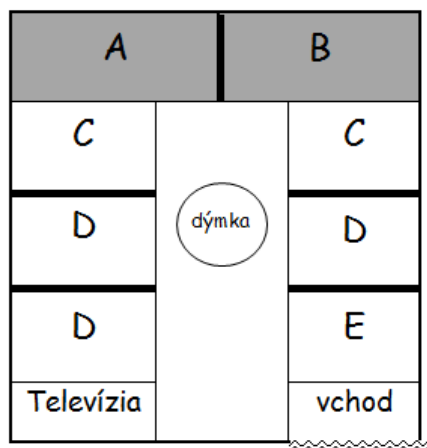

Schéma 4. Hierarchické rozloženie účastníkov kátového posedenia v *diwane*. (Zdroj: Veronika Kramáreková)

Výskum však ukázal, že v súčasnosti nie je prax hierarchizácie striktné dodržiavaná. Niekedy v zasadaacom poriadku hrala úloha praktickosti miesta – napríklad šajch štvrti Talhá preferoval počas posedení v týždni miesto pri dverách, aby mal tak lepší prístup k ľuďom, ktorí k nemu v poobedňajšom čase prišli vybavovať úradné náležitosti (obr 52). Inokedy záležalo na preferencii hostiteľa, príležitosti, či mieste, kde sa posedenie konalo. Naproti tomu princíp čestného miesta a stratifikácie účastníkov sa ale zachováva dodnes, i keď je do veľkej miery situačne podmienený. Neraz sa stalo, že mi bolo ako „váženému hosťovi“ udelené miesto po pravici alebo ľavici majiteľa domu a prítomní účastníci sa automaticky posúvali, aby mi dané miesto uvoľnili. Na kátových posedeniach, ktoré sa konajú pri príležitostiach sú najvýznamnejšie miesta určené pre tých, ktorí sú na kátovom

posedení stredobodom pozornosti. Môže to byť rodinný príslušník či kamarát, ktorý sa vrátil zo zahraničia, na svadbe je to ženích a na smútočných obradoch sú to pozostali.

Naproti tomu hierarchizáciu vo forme miesta sedenia na ženských posedeniach nenájdeme. Je to dané tým, že sa ich spravidla zúčastňuje veľký počet žien, ktoré sedia tesne vedľa seba kontakt medzi nimi sa tak stáva intímnejším. Spoločenský status na ženských *tafritách* sa preto prejavuje inak, a to tým, čo má žena oblečené. Jemenčanky sa na tieto posedenia, hlavne ak sa konajú pri výnimočných príležitostiach, zvyknú vyobliekať do svojich najlepších šiat a ozdobia sa zlatom, ktoré dostali ako súčasť svadobnej výbavy. Na obyčajné posedenia sa však chodí v bežnom oblečení, takže v tom prípade sa spoločenský status stiera úplne.

Kátové posedenia počas pôstneho mesiaca *ramadán*

Počas islamského mesiaca *ramadán* sa pôst, ktorý platí od východu do západu slnka, vzťahuje aj na žuvanie kátu. To má za následok posun posedenia až na čas po večernej modlitbe (*salát al-maghrib*) a po tradičnej ramadánovej večeri (*iftár*). Skladba podávaných jedál sa veľmi nelíši od obeda v bežné dni, ich úlohou je pripraviť telo na žuvanie kátu. Najčastejšie sa varí sýty vývar z teľacieho či hovädzieho mäsa, pikantné omáčky s kusmi zeleniny, či akási palacinka zaliata cesnakovo-mäťovým jogurtom (*šafút*). Ako dezert sa väčšinou podáva *bint as-sahn*, čo je navrstvený chlieb zaliaty medom a posypaný sezamovými semenkami. Na kátové posedenie v čase *ramadánu* sa tak muži schádzajú až približne hodinu po západe slnka (po modlitbe a večeri), pričom jeho priebeh sa v zásade nelíši od posedenia

v bežný čas. Jediným rozdielom v náplni je koncentrácia žuvajúcich skôr na náboženské témy a častejšie čítanie z Koránu. Posedenie spravidla končí okolo druhej hodiny rannej, pričom po ceste domov býva pravidlom zastaviť sa na šálku čaju či *qišru*.

Funkcie kátového posedenia

Na základe poznatkov získaných prostredníctvom terénneho výskumu, rozhovorov a štúdia literatúry som v práci určila 6 funkcií, ktoré kátové posedenie v súčasnosti má.

1. Informačná funkcia – informačná funkcia predstavuje základnú a najbežnejšiu funkciu každodenného kátového posedenia a môžeme ju pripodobniť k nášmu zvyku, kedy sa každý piatok či sobotu schádzame s priateľmi v reštaurácii či v bare, aby sme sa porozprávali o novinkách uplynulého týždňa. Počas žuvania sa diskutujú rôzne témy, ktoré sa líšia podľa toho, či ide o mužské alebo ženské kátové posedenie. Obe skupiny však zvyčajne najprv diskutujú novinky v susedstve či problémy ich každodenného života vo všeobecnosti. V posledných rokoch je to hlavne nedostatok základných potravín, nedostatok vody, elektrickej energie či paliva. Neskôr sa prechádza na témy špecifické. Muži väčšinou diskutujú o politických udalostiach a problémoch v práci (či o probléme nájsť si prácu). V čase náboženských sviatkov, ako je napríklad *ramadán*, preberajú témy náboženského rázu. Na rozdiel od nás sa však Jemenčania nikdy nerozprávajú o súkromných rodinných záležitostiach či o problémoch v manželstve a to z dvoch hlavných dôvodov. Prvým dôvodom je to, že podávanie osobných informácií o ženských príslušníkoch rodiny je v jemenskej spoločnosti

tabu. V prípade, že nastane taká situácia, ktorú je potrebné vyriešiť (ako napr. rozvod, neplodnosť, nehody medzi manželmi...), tak je tento problém diskutovaný len v rámci najužšej rodiny, zvyčajne s bratmi, otcom či starým otcom. Druhým dôvodom je fakt, že každodenné kátové posedenie je otvorené pre kohokoľvek, takže hovorenie o súkromných veciach pred známymi, či dokonca úplnými neznámymi, je absolútne nemožné. Na druhej strane okruh účastníčok ženského kátového posedenia je stabilný. Zvyčajne to bývajú príbuzné alebo veľmi dobré kamarátky, ktoré sa poznajú dlhšiu dobu, takže vzťah medzi nimi je oveľa dôvernejší. Preto ženy, na rozdiel od mužov, diskutujú i súkromné rodinné záležitosti, ako sú problémy s manželmi, starosti s výchovou detí, či len tak klebetia o novinkách, čo počuli. Trend kátových posedení typu *maqjal*, ktorý sa objavil medzi ženami, však priniesol i nové témy do ženského okruhu. Ten spravidla tvoria mladé vzdelané ženy, ktoré nechcú zaostať za mužmi a tak sa náplňou ich posedení tiež stalo komentovanie súčasnej politickej situácie.

2. Kultúrna funkcia - Na rozdiel od obyvateľov iných arabských štátov majú Jemenčania len veľmi málo možností k návšteve kultúrnych udalostí; v krajine takmer neexistujú divadlá, kiná či haly, kde by si mohli pozrieť divadelné predstavenie, vidieť film, zažiť koncert či iné umelecké vystúpenie. K dispozícii sú len kultúrne domy, kde však podobné udalosti prebiehajú len zriedka. Kátové posedenia preto fungujú aj ako miesta, kde sa môže spievať, tancovať, čítať básne či hrať na hudobný nástroj. Tieto aktivity sú obľúbené hlavne medzi ženami, ktorých život je väčšinou obmedzený na domáce práce, starostlivosť o deti a niekoľko spoločenských

príležitostí počas roka. Kvôli nedostatku verejných udalostí a vzhľadom na isté obmedzenia, ktoré znemožňujú ženám ich navštevovanie bez sprievodu mužského príbuzného, tak kátové posedenia poskytujú ženám miesto pre istú úroveň seberealizácie, možnosť socializácie a sú primárnym miestom ich zábavy a oddychu.

3. Politická funkcia - Kátové posedenia sú taktiež miestom politických vyjednávanií, mediácií či riešení sporov. Toto je typické hlavne pre kmeňové oblasti, kde má vláda len veľmi malú kontrolu. V prípade, že tam nastane nejaký konflikt, tak je zvyčajne vyriešený len v rámci kmeňa, alebo medzi skupinami, ktoré boli do neho zapojené, spravidla bez upozornenia akýchkoľvek vládnych úradníkov. Riešenie sporov na kátovom posedení je však aj pomerne bežnou praxou v mestách s plnou vládou kontrolou, dokonca i v hlavnom meste, keďže mediácia sporu takýmto spôsobom je vo všeobecnosti o dosť rýchlejšia, ako keby sa poškodený obrátil na súd. Vyjednávania na kátových posedeniach trvajú spravidla len niekoľko dní, pričom na súde to môže byť až niekoľko rokov, v závislosti od komplikovanosti. Prípady, ktoré sa v rámci posedení riešia, zahŕňajú takmer všetky oblasti – od násilných trestných činov ako sú únosy, zabitie či vraždy, cez spory o pôdu a studne, až po krádeže a drobné šarvátky. Kátové posedenie však neslúži iba ako miesto mediácií či riešenia sporov, ale zároveň predstavuje aj významný nástroj politickej kontroly v Jemene. Kátové posedenia môžu byť infiltrované rôznymi agentmi či agitátormi, ktorí rozširujú klebety o svojich oponentoch, dezinformujú, alebo robia akýsi prieskum verejnej mienky. Tieto praktiky sa veľmi rozšírili hlavne v čase vládnutia bývalého prezidenta

‘Alího ‘Abdulláha Sáliha, ktorého agenti takto prenikli do rôznych vojenských jednotiek, vládnych i nevládnych organizácií za účelom kontroly politickej diskusie a rozduchavania sporov medzi Sálihovými politickými rivalmi.

4. Spoločensko-ekonomická funkcia – Kátové posedenia predstavujú už po viac ako dve storočia súčasť významných udalostí v živote Jemenčanov. Najdôležitejšími z týchto príležitostí sú zásnuby a svadba, počas ktorých sa nevytvára len nové spojenie medzi dvomi rodinami, ale zároveň majú aj značný ekonomický význam z dôvodu prechodu veľkého finančného objemu z jednej rodiny do druhej. Kátové posedenia hrajú pri týchto príležitostiach dôležitú úlohu, keďže dodnes sú miestami, kde sa vyjednávajú podmienky svadobného kontraktu a kde sa dohaduje všetko potrebné na nadchádzajúcu ceremóniu. Kátové posedenia sú zároveň i centrom zábavy a osláv a to nielen tých svadobných, ale i osláv, ktoré sú spojené s narodením dieťaťa. Tieto posedenia sú hositeľské, čo znamená, že kát zaobstaráva pre svojich hostí hositeľ, i keď je zažitou slušnosťou, že si každý účastník prinesie aspoň symbolické množstvo svojho kátu. Žuvanie kátu hrá taktiež dôležitú úlohu počas smútočných ceremónií alebo v prípade, že v jemenskej rodine niekto vážne ochorie alebo zomrie. V oboch prípadoch sa rodina a jeho priatelia zhromaždia na kátové posedenie. Prítomní sú *naššád* a *faqih*, ktorí im predčítajú z Koránu, spievajú náboženské piesne a odriekajú prosby k Bohu. V prípade úmrtia účastníci posedenia prinesú kát nielen pre seba, ale aj pre pozostalú rodinu. Počas nasledujúcich dní sa konajú ďalšie kátové posedenia, ktorých primárnou úlohou je

pomôcť prekonať pozostalým ich bolesť a smútok, v rámci skupiny dobrých priateľov a známych.

5. Vzdelávacia funkcia - Počas rozhovorov o problematike žuvania kátu deťmi mnoho Jemenčanov zdôrazňovalo vzdelávaciu funkciu kátových posedení. Tí argumentovali, že žuvanie kátu je najlepší spôsob ochrany detí pred nástrahami vonkajšieho sveta. Výskum však ukázal, že kátové posedenia rozhodne nemajú taký vzdelávací efekt, ako niektorí rodičia hovorili, už len kvôli tomu, že v súčasnosti, je v meste prítomnosť dieťaťa na posedení skôr výnimkou. Je však možné povedať, že predsa len istá edukačná funkcia tu je. Na ženských kátových posedeniach staršie účastníčky odovzdávajú svoje poznatky tým mladším, napríklad čo sa týka tehotenstva či výchovy detí, ďalej sú tu skupiny intelektuálov, ktorí sa raz za týždeň stretávajú, aby si čítali rôzne knihy a diskutovali o nich, alebo to môžu byť kátové posedenia, počas ktorých umelci učia zručnosti toho druhého.

Najdôležitejšie sú v tomto prípade študijné kátové posedenia, počas ktorých sa spolu stretávajú študenti a študentky, aby sa spolu učili na skúšky či pripravovali na hodiny. Aj keď je tento fenomén typický skôr pre vysokoškolákov, so žuvaním kátu sa stretávame už na školách stredných. Práve vek 15 – 18 rokov je obdobím, kedy väčšina mladých mužov začína žuvať kát, niektorí popri spoločenskom tlak tak robia práve za účelom štúdia. Fenomén študijných kátových posedení sa stal v posledných dvadsiatich rokoch veľmi populárny, predovšetkým medzi mladými vysokoškolskými študentkami a absolventkami, ktoré sa schádzajú na kátových posedeniach,

študujú spolu, čítajú knihy a diskutujú najrôznejšie záležitosti z oblasti politiky, náboženstva či ekonómie.

6. Únik z reality - Keď príde na dôvody, ktoré vedú ľudí k žuvaniu kátu, staršie i novšie štúdie ukázali, že mnoho účastníkov uvádza, že žujú „pretože sa tu nedá robiť nič iného“ a taktiež „aby som zabudol/a“. Tieto dve motivácie sú na vzostupe, aspoň čo sa týka posledných rokov. Občianska vojna, teroristické útoky, vysoká nezamestnanosť, znižovanie zásob základných potravín a vody, či z toho vyplývajúce zdražovanie, sa stalo tvrdou realitou súčasných dní. Pre väčšinu Jemenčanov tak kátové posedenie predstavuje jedínú cestu, ako z tejto situácie aspoň na čas uniknúť a zabudnúť na svoje problémy. Vzdušné bombardovanie, ktoré vykonáva koalícia vedená Saudskou Arábiou proti rebelom z kmeňa al-Húthí, zasahuje celú krajinu vrátane San‘á’. Útok na staré mesto v máji 2015, pri ktorom boli zničené štyri historické domy a zabití šiesti ľudia, potvrdil, že bezpečne nie je nikde a smrť môže prísť kedykoľvek. K zmierneniu bojov nepomáhajú ani státisícové demonštrácie za ukončenie vojny, čo ešte viac posilňujú pocity beznádeje medzi Jemenčanmi. Zároveň, kát je lacnejší ako nikdy predtým. Privalové dažde letnej sezóny priniesli dostatok vlahy kátovníkom a stimulovali rast nových lístkov. Farmári, aby produkované množstvo mohli predať, stlačili cenu dole, čo viedlo k zníženiu nákupnej ceny za kát i o 70%. Kátový sektor je tak jedíný, ktorého sa vojna nedotkla, práve naopak. Kátové posedenia sú totiž jedíným miestom, kde v súčasnosti môžu Jemenčania zažiť chvíľku pokoja a kľudu.

Negatívne vplyvy kátu

Ako už bolo uvedené vyššie, kát je rastlina, ktorá má na konzumenta istý vplyv. Látky katín a katinón, ktoré obsahujú, sú obdobné amfetamínu a okrem povzbudzujúcich psychických a fyzických účinkov majú i rad negatívnych dopadov na zdravie konzumenta. Žuvanie kátu má v prvom rade za následok celý rad gastrointestinálnych problémov od gastritídy, cez zápchu až po hemeroidy. Narušená je sexuálna funkcia - kát síce zvyšuje libido (mužom i ženám), ale samotný mužský výkon je potom spojený buď problémami s erekciou alebo predčasným vyvrcholením. Tento problém ale závisí hlavne od typu kátu, keďže tieto príznaky sú bežnejšie u lacnejších druhov, zatiaľ čo o drahých sa hovorí, že tieto negatívne účinky nemajú. Ďalšími problémami, ktoré pravidelné žuvanie kátu spôsobuje, je vysoký krvný tlak, čo má vplyv na vznik rôznych kardiovaskulárnych chorôb. Medzi najvýznamnejšie psychologické problémy navodené konzumáciou kátu patrí nespavosť, úzkosť, nervozita, či ľahká forma depresii. Či je kát príčinou vzniku i psychiatrických ochorení, sa však výskumami potvrdiť nepodarilo. Rovnako je problematická i otázka závislosti, ktorá sa na základe vykonaných štúdií potvrdila len vo veľmi miernej forme. Väčšinou išlo o ťažkých užívateľov kátu, ktorí žuvali dlhé roky, každý deň i niekoľkokrát denne. Tí popisovali abstinenčné príznaky vo forme straty energie, vyčerpanosti a únavy, či slabý tras. Tieto príznaky mi potvrdil len jeden respondent, ostatní závislosť vylúčili s tým, že nemajú problém so žuvaním kedykoľvek prestať. Oproti ostatným drogám je totiž nepravdepodobný vznik tolerancie k obsiahnutým látkam v káte a s tým spojeného následného nutkania jeho dávky

zvyšovať. Je to dané predovšetkým tradičnou konzumáciou kátu žuvaním, kedy je jeho dávkovanie v podstate sebalimitujúce. Podobne predávkovanie kátom, ako v prípade alkoholu či iných drog, teda nie je možné.

Oblasť zdravia však nie je jedinou, na ktorú má kát negatívne dopady. Každodenné žuvanie kátu predstavuje totiž aj veľkú záťaž pre rodinný rozpočet. Jemenská rodina (naprieč všetkými vrstvami, vrátane tých najchudobnejších) na kát vyčleňuje 10 až 30% svojho mesačného príjmu, pričom niektoré odhady WHO hovoria až o 50%. Vo všeobecnosti však platí, že ľudia s vyšším príjmom míňajú na kát menšie percento svojho príjmu než ľudia s nižším, kde je kát jedným z hlavných príčin chudoby. Aj keď sa 10% mesačného príjmu (pre porovnanie české domácnosti utratili na alkohol a cigarety v roku 2015 v priemere 3%) nezdá byť vysokým číslom, stále je to výdavok značne prevyšujúci tie, ktoré rodina dáva na lieky, mliečne výrobky, ovocie a zeleninu. Na základe terénneho výskumu by som odhadla, že toto číslo sa blíži skôr k 30%.

To že, žuvanie kátu sa stalo spoločenskou nutnosťou i medzi ľuďmi s nízkym príjmom, malo za následok aj rozšírenie korupcie naprieč jemenskou spoločnosťou, predovšetkým v štátnej sfére. Prispieva k tomu aj veľmi nízke platové ohodnotenie zamestnancov, ktoré sa pochybuje na úrovni 3300 Kč za mesiac. Aj keď by sme k tejto čiastke pripočítali prídavky na manželku a deti, stále vychádza, že každý člen domácnosti by žil z približne dvoch dolárov na deň. Jediným spôsobom, ako sa dá teda vyhnúť absolútnej chudobe, je branie úplatkov, pre ktoré sa zažilo pomenovanie *haqq al-qát* - právo na kát, na ktorý väčšina toho bočného príjmu putuje.

Postoje náboženských autorít k otázke žuvaniu kátu

Kvôli vyššie zmieneným negatívnym dopadom na zdravie jedinca i ekonomiku rodín sa kát stal predmetom diskusie i medzi islamskými náboženskými autoritami, ktoré sa dajú na základe svojich prístupov ku kátu rozčleniť do troch skupín:

1. Prvá skupina vníma žuvanie kátu ako činnosť povolenú (*halál*), resp. neutrálnu (*mubáh*). Argumentujú tým, že kát sa v Koráne nespomína, a že jeho užívanie nezakazuje ani zvykové právo (*urf*). Poukazujú na to, že kát tvorí integrálnu súčasť spoločenského života a významných udalostí. Vyzdvihovaný je aj fakt, že jeho povzbudzujúce účinky odstraňujú únavu a tým umožňujú zbožným veriacim sa modliť po celú noc. Kát je príslušníkmi tohto tábora stavaný na rovnakú úroveň ako tabak či cigarety, ktorých fajčenie je tolerované, keďže ich účinky sú len mierne.

2. Do druhej skupiny spadajú učenci, pre ktorých kát nie je ani vyslovene zakázanou, ale ani povolenou látkou. K jeho užívaniu sa však vyjadrujú veľmi kriticky, pričom často zmieňujú ich negatívne účinky a veriaci by sa im mal vyhýbať. Žuvanie kátu vnímajú ako činnosť zavrhnutiahodnú (*makrúh*), avšak spochybňujú intenzitu jeho intoxikačných účinkov na konzumenta, ako i jeho vplyvy na spoločnosť ako takú.

3. Tretia skupina islamských autorít vníma žuvanie kátu ako činnosť zakázanú (*harám*). Kát vnímajú ako intoxikant, ktorý musí byť na základe analógie s inými omamnými látkami zakázaný. Pri jeho posudzovaní poukazujú i na početné negatívne dopady na zdravie konzumenta, na spoločnosť i na životné prostredie.

Význam kátu pre jemenskú ekonomiku

I napriek početným negatívnym javom, ktoré konzumáciu kátu spreádzajú, je potrebné spomenúť aj pozitívne javy, ktoré sú s ním spojené. Kátový sektor totiž predstavuje významný zdroj príjmov pre štátnu pokladnicu, keďže tvorí až 6% HDP štátu a zamestnáva podľa odhadu skoro 35% jemenskej populácie. Vzhľadom na fakt, že v súčasnosti dosahuje nezamestnanosť takmer 40%, nedá sa tento prínos ignorovať. Za súčasnej situácie, kedy sa krajina nachádza vo veľkej ekonomickej i humanitárnej kríze, predstavujú príjmy zamestnancov v tomto sektore najdôležitejší a častokrát i jediný zdroj finančných prostriedkov, ktorý rodina má.

Zhrnutie

Cieľom dizeračnej práce bolo na základe analýzy dostupnej literatúry a vlastného terénneho výskumu zistiť, ako sa od 70. rokov 20. storočia zmenili kátové posedenia, ich spoločenský význam a ktorá z jeho funkcií v súčasnosti dominuje medzi Jemenčanmi. V práci som sa snažila zohľadniť tiež kritiku žuvania kátu z posledných rokov a poukázať na závažné ekonomické a zdravotné dopady tohto zvyku.

Od osemdesiatich rokov 20. storočia, kedy boli napísané posledné západné etnografické štúdie venujúce sa žuvaniu kátu, prešiel Jemen nebyvalou transformáciou, a to na ekonomickej, politickej i spoločenskej úrovni. Zmeny, ktoré nastali, významným spôsobom ovplyvnili život obyvateľstva, narušili tradičnú hierarchiu spoločenských vrstiev. Tí, čo boli predtým chudobní, zbohatli, a tí, čo boli predtým bohatí, stratili svoju automatickú prestíž vyplývajúcu z ich majetku. Kát si už mohli

dovoliť všetky vrstvy obyvateľstva, čo spôsobilo rapídny nárast v jeho konzumácii medzi všetkými vrstvami spoločnosti. Spolu s narastajúcim dopytom po káte sa zvyšovala i jeho ekonomická lukratívnosť a kát sa rýchlo dostal do záujmu režimu. Ten začal kát vyžívať ako nástroj politickej kontroly, kedy si manipuláciou s cenami kátu, či ich prídelmi zdarma, snažil získať kontrolu nad obyvateľstvom a prímerie s miestnymi kmeňmi. Prezident Sálíh zároveň zistil, že kát mu môže pomôcť i v kontrole obyvateľstva a tak začal jeho užívanie propagovať na toľko, že sa stal až symbolom národnej identity. Žuvanie kátu tak mnohí Jemenčania považovali sa kultúrne špecifikum, ktorým sa vymedzovali voči vonkajšiemu svetu.

Proces globalizácie a finančná prosperita, ktorú krajina zažívala, ovplyvnila i kátové posedenie samotné. Súčasťou miestnosti, kde žuvanie prebieha, sa stali nové prvky v podobe moderných technológií, ktoré z posedení vytlačili (i keď nie úplne nahradili) tradičné umelecké profesie. Zvýšenie vzdelanosti spolu s emancipáciou malo zasa vplyv na ženské posedenia, kedy sa objavila obdoba mužského maqjalu, kde sa kát stal primárnym prvkom týchto stretnutí.

V 90. rokoch sa však situácia rázne zmenila. Po vyhostení zo štátov Zálivu sa do Jemenu vrátilo viac ako milión pracovníkov, na ktorých ale krajina nebola pripravená. Následná občianska vojna a prudké zníženie životnej úrovne uvrhli krajinu do stavu, v ktorom bujnela korupcia, zvyšovala sa chudoba a aj napriek vonkajšiemu obrazu istej stability režimu narastal počet vnútorných konfliktov a bezpečnostných hrozieb. Tento stav vyvrcholil po roku 2014, kedy sa v Jemene rozpútala vojna,

ktorá vyústila do zahraničnej vojenskej intervencie a bombardovania krajiny, trvajúce dodnes.

Bez ohľadu na zmeny však v priebehu času mali kátové posedenia funkcie, ktoré som podrobnejšie v práci analyzovala: informačnú, kultúrnu, politickú, spoločensko-ekonomickú, vzdelávaciu a tzv. „únik z reality“. Na základe komparácie dát z terénneho výskumu, ktoré som získala v rokoch 2013 a 2014 a dát, ktoré som získala počas rozhovorov vedených s vybranými respondentmi v apríli a máji v roku 2016, som zistila, že hlavne posledná funkcia kátového posedenia výrazne stúpila na dôležitosť, keďže posedenia v súčasnosti poskytujú priestor, kde v kruhu priateľov a rodiny žuvajúci môže aspoň na chvíľu zabudnúť na svoje problémy a uniknúť z tvrdej reality každodenného života.

Vyššie uvedené skutočnosti ilustrujú, ako veľmi sa stav krajiny od 80. rokov minulého storočia zmenil. Preto, pokiaľ chceme v súčasnosti hodnotiť význam kátu pre jemenskú spoločnosť, musíme zobrať do úvahy všetky udalosti, ktoré sa za toto obdobie stali. Ekonomická a politická transformácia, ktorá zasiahla Jemen koncom 20. storočia spôsobila narušenie tradičných spoločenských vrstiev, čo spolu s udalosťami v novom tisícročí, predovšetkým s prebiehajúcou občianskou vojnou, malo za následok i posunutie významu kátového posedenia. Žuvanie kátu tak v súčasnosti nemôžeme považovať za spôsob vymedzovania sa voči nižším vrstvám (Schopen 1978, s. 143), či spôsob súťaže o prestíž a postavenie (Weir 1985, s.156) a ani ako znak kultúrnej identity (Varisco 1986, s. 8). Primárny dôvod, prečo Jemenčania v dnešnej dobe žujú kát, sú práve jeho účinky na konzumenta, ktoré však dosahujú svoj

plnohodnotný význam iba vtedy, keď sú zdieľané v rámci jednej komunity na kátovom posedení. To funguje ako forma podpornej skupiny, ktorá pomáha účastníkovi vyrovnat' sa s jeho problémami prostredníctvom diskusie s ľuďmi, ktorí sú v rovnakej situácii, ako on sám.

Literatúra

1. Douglas, H. a Hersi, A. (2010). 'Khat and Islamic legal perspectives: Issues for consideration', *The Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law*, 42(62), s. 95–114. doi: 10.1080/07329113.2010.10756651.
2. Elie, S. (2015). State mediation of Qāt consumption in Yemen: The political socialization of the national polity', *Global Journal of Anthropology Research*, 2(2), s. 26–52. doi: 10.15379/2410-2806.2015.02.02.05.
3. Gatter, P. (2012). *Politics of Qat: The Role of a Drug in Ruling Yemen*. Wiesbaden: Reichert Verlag.
4. Al-Hímí, A.H. (1999). *Al-qát: bajna 'l-fiqh al-islámí wa 'l-qánún al-wad'í*. Dostupné na: <http://elibrary.mediu.edu.my/books/SDL1617.pdf>
5. First National Conference on Qat. Under the auspices of H.E. the President of Yemen, Mr. Ali Abdula Salleh. Conference discussion materials. Conference organized by the Ministry of Planning & Development and the Ministry of Agriculture & Irrigation in San'a', April 6-7, 2002. English (131 pp.) and Arabic (192 pp.).
6. Al-Jazeera (2003). *Tu'átí 'l-mar'a 'l-jamaníja li-'l-qát*. Dostupné na: <http://www.aljazeera.net/programs/forwomenalone/2004/10/3/تعاطي-المرأة-اليمنية-للقات/>
7. Kalix, P. and Braenden, O. (1985). 'Pharmacological aspects of the chewing of khat leaves', *Pharmacological reviews.*, 37(2), pp. 149–64.

8. Kennedy, J. G. (1987). *The flower of paradise. The institutionalized use of the drug qat in Northern Yemen.* Dordrecht, D. Reidel Publishing Company.
9. Krikorian, A. (1983). 'Khat and its use: An historical perspective', in Shanhandeh, B. et al. (eds.) *The health and socio-economic aspects of Khat use.* Lausanne: International Council on Alcohol, and Addictions, s. 7–71.
10. Al-Mugahed, L. (2008). *Khat chewing in Yemen: turning over a new leaf.* Bulletin of the World Health Organization. 86/10, Október 2008, s. 741-742.
11. Odenwald, M. (2007). 'Chronic khat use and psychotic disorders: A review of the literature and future prospects', *SUCHT*, 53(1), pp. 9–22. doi: 10.1024/2007.01.03. Dostupné na: https://kops.uni-konstanz.de/bitstream/handle/123456789/11224/Odenwald_Chronic_khat_use_and_psychotic_disorders.pdf;sequence=1
12. Omer et al. (2011). 'The effect of qat chewing and other factors on breast-feeding and child survival in a Yemeni society', *Sudan J Paediatr*, 11(2), s. 14–20. Dostupné na: http://www.sudanjp.org/uploads/9/2/7/0/9270568/the_effect_of_qat_chewing_and_other_factors_on_breast-feeding_and_child_survival_in_a_yemeni_society.pdf
13. As-Sá'im, N. (1997). *Al-Mar'atu 'l-jamaniya wa madžális al-qát.* San'á': Džámi'atu San'á'.
14. Schopen, A. (1978). *Das qāt. Geschichte und Gebrauch des Genusmittels Catha Edulis Forsk In der Arabischen Republik Jemen.* Wiesbaden. Franz Steiner Verlag GMBH.

15. Varisco, D. M. (1986). On the Meaning of Chewing: The Significance of Qat (*Catha Edulis*) in the Yemen Arab Republic. *International Journal of Middle East Studies*. 18/1 (1986), s. 1-13.

16. Varisco, D. M. (2007). 'Turning Over a New Leaf: The Impact of Qât (*Catha edulis*) in Yemeni Horticulture.', in Conan, M. and Kress, W.J. (eds.) *Botanical Progress, Horticultural Innovations and Cultural Changes*,. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, pp. 239–256.

17. Varisco, D.M. (2004). 'The elixir of life or the devil's cud? The debate over Qat (*Catha edulis*) in Yemeni culture', in Coomber, R. and South, N. (eds.) *Drug Use and Cultural Context: Tradition, Change and Intoxicants beyond 'The West'*,. London: Free Assn Books, pp. 101–118.

18. Weir, S. (1985). *Qat in Yemen: consumption and social change*. Dorchester, Dorset Press.

19. World Bank. (2007). *Yemen: Towards Qat Demand Reduction*. Jún 2007, <http://documents.worldbank.org/curated/en/2007/06/7772944/yemen-towards-qat-demand-reduction>.

20. Al-Zalab, Abdullah. „Women's Qat Sessions: Social Obligation&Leisure.“ Empirical Research&Women's Studies Center (Sana'a University). https://www.academia.edu/3196821/Womens_Qat_Sessions

Abstract

Khat chewing has been an inseparable part of social life in Yemen for several centuries. Every day, Yemenis gather for a couple of hours to talk about the news they have heard, to share gossip or to discuss recent political events, while putting the small leaves of khat plant in their mouths. Since the leaves contains the amphetamine-like stimulants cathine and cathinone, chewing them makes the user physically and psychically relaxed, increases alertness and promotes feelings of friendliness among the participants of the qat session.

The main aim of my doctoral thesis is to bring new information about the social importance of khat chewing in contemporary Yemen via literary analysis and my own field research. This has been done in the context of the current economic and political situation, as well as in the context of the transformation of the Yemeni society that happened at the turn of the 20th and the 21st century (until the year 2016). In this thesis I used a new approach that considers not only the functions of khat chewing in contemporary society but also reflects the critique of this phenomenon from recent years, pointing to serious economic consequences and health problems, which are caused by this habit.

My dissertation classifies the six main functions of khat parties in contemporary Yemen: Informational, cultural, political, socio-economical, educational and so called “escape from reality”, which I have described in detail. Based on the data comparison from the year 2013 and 2016, I concluded that the latter function has gained the biggest importance over the recent years as a result of bad living conditions currently caused by the civil war, high unemployment and poor perspectives for improvement in the close future. The primary reason why Yemenies chew khat, in these days, are its effects that help them relax and forget, which is only meaningful, when shared within one community at a khat gathering.

ملخص

إن مضغ القات جزء لا يتجزأ من الحياة الاجتماعية في اليمن منذ عدد قرون. و يجتمع اليمنيون كل يوم ليتكلموا عن الأخبار التي سمعوها أو ليثرثروا أوليناقتشوا مواضيع سياسية و اجتماعية و دينية. و تحتوي أوراق نبتة القات على مادتين اسمهما الكاثين و الكاثينون و هما منشطتان يشبهان بأمفيتامين. و تناول هذه النبتة تزيد من حالة النشاط و الاسترخاء و تزيد شعور الصداقة و الفهم بين المشاركين في مجلس القات.

الهدف الرئيسي لأطروحة الدكتوراه هذه هو إيجاد معلومات جديدة عن الأهمية الاجتماعية لمضغ القات في اليمن مع الأخذ بعين الاعتبار الوضع السياسي و الاجتماعي و أيضا التغيرات التي حدثت في المجتمع اليمني في نهاية القرن العشرين و بداية القرن الحادي والعشرين (حتى عام 2016). في هذه الأطروحة لا أخذ بعين الاعتبار عوامل مضغ القات في المجتمع اليمني فقط بل أيضاً بالانعكاسات الناتجة عن نقد هذه الظاهرة في السنوات الأخيرة التي تشير إلى العواقب الاقتصادية الخطيرة و المشاكل الصحية الناتجة عن هذه العادة. أما بالنسبة لطريقة البحث فقامت بقراءة الكتب و دراستها و البحث الميداني و ذلك بالمشاركة في مجالس القات و النشاطات المتعلقة بها و جمعت المعلومات من المشاركين و المشاركات و ذلك من خلال إجراء حوارات معهم. لقد قمت بدراسة العوامل الستة لمجالس مضغ القات وهي: الإخبارية و الثقافية و السياسية و الاجتماعية الاقتصادية و التعليمية و كما تدعى "الهروب من الواقع" و ذلك بالاعتماد على مقارنة البيانات من عام 2013 مع عام 2016. واستنتجت أن العامل الأخير له الأهمية الكبرى كمحصولة لشروط المعيشة السيئة حالياً و المتسببة بالحرب الأهلية و النسبة الكبيرة للبطالة و وجهات النظر البائسة للتقدم في المستقبل القريب. السبب الأول الذي يدفع اليمنيين لمضغ القات في هذه الأيام هو آثارها الجانبية التي تساعد على الاسترخاء و النسيان و هو الهدف المغربي الوحيد للمشاركة في مجموعة واحدة في جلسات القات.

Zoznam prác doktoranda

Kapitoly v monografiách:

Jemen

In: Křížek D. – Tarant, T. et al: *Arabské jaro. II. díl – Sýrie a Arabský poloostrov*. Západočeská univerzita v Plzni, 2014. s. 8-68. ISBN 978-80-261-0441-4.

Články v odborných recenzovaných časopisoch:

Kát v Jemene: význam a ohrozenia pre spoločnosť

Nový Orient, 70/2015, 19-26 (v tlači).

Posledný tanec prezidenta Sáliha

ACTA FF 3/13, 20.12.2013, 101-126, ISSN 1802-0364

Príčiny arabskej jari v Jemene

Nový Orient, 69/2014, 18-23. ISSN 0029-5302

Recenzie:

Arabský jazyk a kultúra

ACTA FF 2/14. 12.10.2014. 213-216, ISSN 1802-0364